

Slaven Ružić

UDK 930.253:314(497.526)“1991”
Prethodno priopćenje
Rukopis prihvaćen za tisak: 9. 10. 2014.

IZRAVNI DEMOGRAFSKI GUBICI NA PRIVREMENO OKUPIRANOM PODRUČJU OPĆINA DARUVAR I GRUBIŠNO POLJE 1991. GODINE, NA TEMELJU ARHIVSKOG GRADIVA „RSK“

Sažetak

Radom se, na osnovi zaplijenjene službene dokumentacije pobunjenih hrvatskih Srba koja se čuva u Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata iz Zagreba, pokušavaju utvrditi izravni demografski gubici na privremeno okupiranom području općina Daruvar i Grubišno Polje 1991. godine.

Pri tome je posebna pozornost posvećena statusu pojedinih stradalih osoba (pripadnik Jugoslavenske narodne armije, odnosno srpskih paravojskih postrojbi ili civila), datumu i mjestu njihova rođenja, odnosno prebivanja, te datumu, mjestu i okolnostima njihova stradavanja. Budući da je velik broj spomenutih osoba poginuo tijekom izvođenja hrvatskih oslobodilačkih operacija *Otkos-10* i *Papuk-91*, u kratkim je crtama, uz općenit prikaz procesa osamostaljenja Republike Hrvatske i začetaka, odnosno razvoja srpske pobune na prostoru današnje Bjelovarsko-bilogorske županije, obrađen i tijek tih operacija.

Istraživanje je, između ostalog, dokazalo da je najveći broj srpskih žrtava iz daruvarskog i posebice grubišnopoljskog kraja, čije su nam okolnosti pogibije poznate, stradao u izravnoj borbi s pripadnicima hrvatskih postrojbi, najčešće od vatre iz streljačkog naoružanja. Također je utvrđeno da su pobunjenici na tom teritoriju pretrpjeli znatno manje ljudske gubitke nego primjerice njihovi odmetnuti sunarodnjaci iz susjednih zapadnoslavonskih općina (Pakrac, Novska i Nova Gradiška) u istom razdoblju.

Tekst bi, budući da je riječ o gotovo posve neistraženoj a nadasve zanimljivoj tematici, trebao pridonijeti boljem razumijevanju složenih zbivanja iz ratne 1991. godine na teritoriju općina Daruvar i Grubišno Polje.

Ključne riječi: Domovinski rat; Daruvar; Grubišno Polje; ljudski gubici; srpska pobuna; „RSK“.

1. Povratak višestranačja u Hrvatsku, začeci pobune hrvatskih Srba i izbijanje Domovinskoga rata

Složeni unutarnjopolitički odnosi u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ) dodatno su zaoštreni 1986. godine objavom *Memoranduma* Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU), s ključnom tezom o neravnopravnom položaju srpskog naroda unutar jugoslavenske Federacije te dolaskom Slobodana Miloševića na čelo srbijanskog Saveza komunista (Barić, 2005., str. 27; Goldstein, 2008., str. 620; Antić, 2007., str. 217-234; Žunec, 2007., str. 92-94). Milošević je ubrzo, uz pomoć takozvanih antibirokratskih revolucija, prigrabio vlast u Socijalističkoj Autonomnoj Pokrajini (SAP) Vojvodini i Socijalističkoj Republici (SR) Crnoj Gori težeći uspostavi srbijanske dominacije na saveznoj razini (Barić, 2005., str. 29; Goldstein, 2008., str. 625; Nazor, 2007., str. 12-13). Takva je politika međutim Beograd u kratkom razdoblju dovela u sukob s dvjema najzapadnijim, a ujedno i najrazvijenijim republikama Jugoslavije, Slovenijom i Hrvatskom, čija su se čelništva, suprotstavljajući se unitarizmu, zalagala za dodatnu decentralizaciju zajedničke države.

Milošević se, s druge strane, u provođenju vlastitih ciljeva sve izrazitije služio potpirivanjem nacionalizma i osjećaja ugroženosti među relativno brojnim hrvatskim Srbima,¹ kod dijela kojih su još uvijek bila prisutna živa sjećanja na zločine što ih je nad njima za trajanja Drugog svjetskog rata počinio profašistički režim Nezavisne Države Hrvatske učinivši ih pogodnom metom za medijsku manipulaciju.

Slovenski i hrvatski komunisti, usporedno sa sve kaotičnijim stanjem na području Socijalističke Autonomne Pokrajine Kosova, tijekom 1989. godine dozvoljavaju provođenje višestranačkih izbora u vlastitim republikama, pri čemu ondje dolazi do ubrzanog organiziranja političkih stranaka s, uglavnom, nacionalnim prednamicima (Bilandžić, 1999., str. 767; Goldstein, 2008., str. 636; Nazor, 2007., str. 14-15). Na izborima, koji su u SR Hrvatskoj održani u travnju i svibnju 1990., vlast je osvojila Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) na čelu s dr. Franjom Tuđmanom, dok je na prostoru sjeverne Dalmacije i u dijelu Like, gdje je obitavala znatna srpska većina, pobijedila Srpska demokratska stranka (SDS) Jovana Raškovića (Barić, 2005., str. 53; Goldstein, 2008., str. 650; Kovačević, 2003., str. 37; Kriste, 2002., str. 73; Nazor, 2007., str. 19-22).

Zastupajući stajalište da je izbornim trijumfom HDZ-a položaj hrvatskih Srba postao „ugrožen“, SDS je već 27. lipnja 1990. na prostoru sjevernodalmatinskih i ličkih općina u kojima je osvojio vlast (Knin, Gračac i Donji Lapac) osnovao „Zajednicu općina sjeverne Dalmacije i Like“, čime je načinjen prvi korak prema izdvajanju tog

¹ U SR Hrvatskoj, sukladno rezultatima popisa stanovništva iz 1981. godine, živjela su ukupno 531.502 Srbina ili 11,5% i oni su činili većinu u 11 općina, uglavnom na teritoriju sjeverne Dalmacije, Like, Korduna i Banovine; vidi: Barić, 2005., str. 39-42.

teritorija iz hrvatskog državnopravnog poretka. Zajednicom je upravljalo Privremeno predsjedništvo, koje su činili predsjednici općina uključenih u njezin sastav, a na čijem se čelu nalazio novoizabrani predsjednik Općine Knin, dotad široj javnosti gotovo nepoznati Milan Babić (Barić, 2005., str. 66; Nazor, 2007., str. 35; Pauković, 2005., str. 68-69; Radulović, 1996., str. 17).

U organizaciji SDS-a, štoviše, istoga je dana kad je Hrvatski sabor donio amandmane na postojeći republički Ustav kojima su ukinute sve ideološke oznake iz doba socijalizma (Goldstein, 2008., str. 665; Matković, 2006., str. 541; Nazor, 2007., str. 35), 25. srpnja 1990., u ličkome mjestu Srb održan je i „Srpski sabor“, na kojem je izabrano „Srpsko nacionalno vijeće“ („SNV“) kao krovna politička institucija hrvatskih Srba, koje je odmah potom donijelo „Deklaraciju o suverenosti i autonomiji srpskoga naroda“ u Hrvatskoj (Barić, 2005., str. 72; Goldstein, 2008., str. 665; Paspalj, 1996., str. 52-54; Radulović, 1996., str. 18-19.; Žunec, 2007., str. 239).

Kada je „Srpsko nacionalno vijeće“ 16. kolovoza 1990. odlučilo da se na temelju gore spomenute Deklaracije, u razdoblju 19. kolovoza – 2. rujna iste godine, u Hrvatskoj ima provesti referendum o autonomnom položaju njezina srpskog stanovništva, pripadnici hrvatskoga Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP), kako bi to spriječili, a ujedno i izvukli dio naoružanja rezervnog sastava policije iz pojedinih policijskih postaja na prostoru sjeverne Dalmacije i Like čiji su se djelatnici u međuvremenu odmetnuli, već su sljedećeg dana, 17. kolovoza, intervenirali u Benkovcu, Obrovcu, Kninu, Gračacu, Donjem Lapcu i Titovoj Korenici, na što su lokalni Srbi zaprekama blokirali tamošnje vitalne cestovne i željezničke komunikacije, što je u hrvatskom tisku nazvano „balvan-revolucijom“ (Runtić, 2003., str. 73-90; Boljkovac, 2009., str. 205; Barić, 2005., str. 78-79; Goldstein, 2008., str. 666; Radulović, 1996., str. 20-21; Špegelj, 2001., str. 127).

Srpski je plebiscit, iako ga službeni Zagreb nije priznavao, na koncu ipak proveden u 23 hrvatske općine te u BiH, Srbiji i inozemstvu, pa je „Srpsko nacionalno vijeće“ na temelju dobivenih rezultata (prema kojima se 96,6% glasača izjasnilo za izneseni prijedlog) 30. rujna 1990. proglasilo autonomiju srpskog naroda u Republici Hrvatskoj (RH) (Barić, 2005., str. 86; Goldstein, 2008., str. 666; Nazor, 2007., str. 43; Novaković, 2009., str. 185; Žunec, 2007., str. 240).

Tijekom druge polovice 1990. godine mjerodavne službe pojačale su rad na novom hrvatskom Ustavu. Dio srpskih političara, poglavito vezanih uza „Srpsko nacionalno vijeće“, pritom je iznio niz primjedbi na koncept tog dokumenta tražeći prije svega da Srbi u njemu, kao što je to bio slučaj u dotadašnjem Ustavu Socijalističke Republike Hrvatske (dakako, prema njihovim tumačenjima), budu navedeni „kao konstitutivan narod RH, koji u svemu ima jednaka prava kao i većinsko hrvatsko stanovništvo“ (Rupić, 2007., str. 72-75; Dakić, 1994., str. 47-48; Žunec, 2007., str. 103-104). Činjenica da za njihove zahtjeve nije bilo sluha, već su prema novom ustavnom

dokumentu koji je Hrvatski sabor službeno prihvatio 22. prosinca 1990., u pravima izjednačeni s pripadnicima ostalih nacionalnih manjina u zemlji, poslužila im je kao povod da još 21. prosinca iste godine, nakon što je dio većinskih srpskih općina sjeverne Dalmacije, Like, Korduna i Banovine prihvatio njezin statut, u Kninu svečano proglase osnutak Srpske Autonomne Oblasti Krajine kao oblika teritorijalne autonomije u sastavu RH (Dakić, 1994., str. 52-53; Goldstein, 2008., str. 668; Mesić, 1992., str. 23; Nazor, 2007., str. 47; Paspalj, 1996., str. 55-59).

Međunacionalni su se odnosi u Hrvatskoj dolaskom 1991. godine dodatno pogoršali. „Srpsko nacionalno vijeće“ i „Izvršno vijeće SAO Krajine“, koje je prema oblasnom statutu predstavljalo najviši „krajinski“ organ izvršne vlasti, tako su 28. veljače kao odgovor na Rezoluciju o prihvaćanju postupka za razdruživanje Hrvatske od SFRJ Hrvatskog sabora donijeli vlastitu „Rezoluciju o razdruživanju R. Hrvatske i SAO Krajine“ (Barić, 2005., str. 99; Dakić, 1994., str. 53; Nazor, 2007., str. 53; Radulović, 1996., str. 29). U ožujku 1991. u Pakracu i na Plitvičkim jezerima dolazi i do prvih oružanih sukoba između hrvatske policije i pobunjenika, a „Izvršno vijeće SAO Krajine“ 1. travnja, pod utjecajem sve izraženije ratne psihoze, proglašava „prisajedinjenje SAO Krajine Republici Srbiji“ (Barić, 2005., str. 100; Boljkovac, 2009., str. 225-235; Goldstein, 2008., str. 672; Marijan, 2008., str. 242-243; Špegelj, 2001., str. 185), što je i potvrđeno 12. svibnja 1991. na plebiscitu organiziranom u tu svrhu (Barić, 2005., str. 101-102; Paspalj, 1996., str. 72; Radulović, 1996., str. 30). Na teritoriju koji se u tom trenutku nalazio pod kontrolom legalnih hrvatskih vlasti, 19. je svibnja iste godine održan referendum o hrvatskoj neovisnosti na kojemu se najveći dio stanovništva odlučio za istupanje RH iz sastava SFRJ (Goldstein, 2008., str. 677; Nazor, 2007., str. 70-71).

Srbijansko je vodstvo u međuvremenu, pružajući otvorenu potporu odmetnicima, sve snažnije „pritiskalo“ saveznog sekretara narodne obrane Veljka Kadijevića tražeći od njega da odobri intervenciju Jugoslavenske narodne armije (JNA) u Sloveniji i Hrvatskoj, no on je, nakon neuspješnog pokušaja uvođenja izvanrednog stanja u zemlji sredinom ožujka 1991., oklijevao u poduzimanju odlučnih koraka, svjestan manjka javne potpore i protiveci se svakom obliku „autonomnog djelovanja“ Armije (Barić, 2005., str. 116; Kadijević, 1993., str. 113; Kolšek, 2004., str. 100-117; Radulović, 1996., str. 34).

Pobunjeni „krajinski“ Srbi istodobno su užurbano osnivali civilna tijela vlasti na prostoru pod svojom kontrolom. „Skupština SAO Krajine“ tako je, 29. svibnja 1991., dotadašnji „Statut SAO Krajine“ proglasila ustavnim zakonom. Istoga je dana donesen i „Zakon o Vladi SAO Krajine“ za čijeg je čelnika izabran dotadašnji predsjednik „krajinskog Izvršnog vijeća“ Milan Babić (Dakić, 1994., str. 54-56; Radulović, 1996., str. 35; Žunec, 2007., str. 271).

Teške prilike u zemlji dodatno su pogoršane kad je Hrvatski sabor na temelju provedenog referenduma, 25. lipnja 1991., donio Ustavnu odluku o suverenosti i

samostalnosti Republike Hrvatske (Barić, 2005., str. 119; Goldstein, 2008., str. 694; Matković, 2006., str. 563; Nazor, 2007., str. 80). Srbi s područja istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, koji su se još u prvoj polovici godine politički organizirali, istoga su dana na sjednici svoje „Velike narodne skupštine“ u Borovu Selu proglasili konstituiranje „Autonomne oblasti Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema“, naglasivši kako će ona neovisno o razvoju hrvatskih političkih prilika ostati u sastavu SFRJ (Barić, 2005., str. 107; Nazor, 2007., str. 80; Petrović, 1994., str. 95-96). Odmetnuti su zapadnoslavonski Srbi, unatoč činjenici da su još u veljači 1991. pristupili Srpskoj Autonomnoj Oblasti Krajini, 12. kolovoza iste godine osnovali zasebnu autonomnu oblast, Srpsku Autonomnu Oblast Zapadnu Slavoniju (Barić, 2005., str. 99; Žunec, 2007., str. 272-273).

Premda je hrvatsko vodstvo, suočeno s napadom Jugoslavenske narodne armije na Sloveniju, u srpnju 1991. godine potpisalo takozvanu Brijunsku deklaraciju kojom je pristalo odgoditi odluku o neovisnosti za tri mjeseca, oružani su incidenti u Hrvatskoj postajali sve učestaliji i nemilosrdniji (Kadijević, 1993., str. 118; Nazor, 2007., str. 88).

U sukobe se uskoro, koristeći se svim raspoloživim potencijalima ne bi li slo-mila otpor slabo naoružanih no relativno brojnih i dobro motiviranih pripadnika Ministarstva unutarnjih poslova i Zbora narodne garde otvoreno uključila i Jugoslavenska narodna armija. Armijske su snage, u suradnji s pobunjenicima i uslijed nadmoći, posebice u tehničkim resursima, tijekom druge polovice 1991. zauzele velike dijelove hrvatskog teritorija koji su u prosincu iste godine ušli u sastav samoproglashene Republike Srpske Krajine (RSK) sa sjedištem u Kninu.

2. Općine Daruvar i Grubišno Polje 1991. godine: od pojave prvih pobunjeničkih barikada do uspješne provedbe oslobodilačkih operacija Otkos-10 i Papuk-91 hrvatskih postrojbi

Narodnosni sastav stanovništva prijeratnih općina Daruvar i Grubišno Polje bio je izrazito raznolik, pri čemu je ondje, uz neznatnu hrvatsku većinu, obitavao i velik broj Srba i Čeha te nešto manji broj Mađara i pripadnika ostalih narodnosti (Crkvenčić-Bojić, 1998., str. 563-600, 1151-1168). To je, uz važan geografsko-strateški položaj spomenutih općina,² uvelike pridonijelo razvoju lokalne srpske pobune.

² Radilo se naime o najzapadnijim slavonskim općinama (uz Pakrac) u kojima je obitavao znatan broj srpskog stanovništva, a čije je vojno kontroliranje pobunjenicima i JNA pružalo realnu mogućnost da, u slučaju oružanog sukoba sa snagama legalne Vlade u Zagrebu, teritorijalno rascijepi Hrvatsku na potezima prema Virovitici, odnosno Slatini. Znakovito je da su se, sukladno nacionalističkom velikosrpskom konceptu, administrativne granice spomenutih općina uvelike preklapale sa zamišljenim zapadnim granicama tzv. Velike Srbije na tom području (linija Virovitica – Karlovac – Karlobag), op. S. R.

Začeci međunacionalnih trvenja u daruvarskom i grubišnopoljskom kraju vezani su uz povratak višestranačja u Hrvatsku 1990. godine. Tamošnji Srbi, koji su na saborskim izborima u travnju i svibnju 1990. uglavnom podržali Savez komunista Hrvatske – Stranku demokratskih promjena (SKH-SDP), uskoro osnivaju općinske organizacije SDS-a zaoštravajući retoriku i protiveći se eventualnom izlasku RH iz sastava SFRJ. Aktivnosti pobunjenika znatno su ojačale nakon što je u Kninu u prosincu 1990. oformljena „SAO Krajina“, pa je primjerice krajem siječnja 1991. izvršen neuspješan pokušaj ovladavanja zgradom Općine Grubišno Polje i tamošnjom policijskom postajom (Debić, Delić, 1999., str. 37-38), dok su se na daruvarskom području već u ožujku pojavile i prve zapreke na važnijim prometnicama na kojima su patrolirali mještani srpske nacionalnosti koje je naoružala Jugoslavenska narodna armija (Mijatović, 2011., str. 74-75).

U veljači 1991., u organizaciji mjesnog SDS-a, donesena je odluka o ulasku Općine Pakrac u sastav Srpske Autonomne Oblasti Krajine, nakon čega je u samom Pakracu početkom ožujka došlo do prvog sukoba između odmetnika i pripadnika Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske (Barić, 2005., str. 99; Nazor, 2007., str. 54-58). Lokalna se situacija dodatno radikalizirala nakon provedenog svibanjskog referenduma o hrvatskoj neovisnosti. Pobunjeni su Srbi, kao odgovor na spomenuti čin službenog Zagreba, sredinom lipnja 1991. proveli plebiscitarno izjašnjenje na kojemu je najveći dio srpskog stanovništva općina Daruvar i Grubišno Polje podupro njihovo pripajanje Srpskoj Autonomnoj Oblasti Krajini (Barić, 2005., str. 99).

Tijekom istoga mjeseca formirani su i prvi naoružani odmetnički odredi u tome kraju od kojih, na području grubišnopoljske općine, valja izdvojiti „Bilogorski odred“ sa štabom u mjestu Velika Peratovica, na čijem se čelu nalazio Rade Čakmak (Debić, Delić, 1999., str. 41-42). Pripadnici „odreda“ u kolovozu 1991., postavivši zapreke u selima Brđanima Dapčevićkim i Lončarici, pod kontrolu su stavili važnu prometnicu Grubišno Polje – Virovitica započevši s uhićenjima mještana nesrpskih nacionalnosti (Mijatović, 2011., str. 105). U međuvremenu je u samom centru Daruvara, pri obavljanju zadatka redovne ophodnje, iz zasjede ubijeno troje djelatnika tamošnje policijske postaje (Mijatović, 2011., str. 102-103).

Kulminacija lokalnih međunacionalnih sukoba uslijedila je sredinom kolovoza 1991., nakon što je političko vodstvo pobunjenika proglasilo zasebnu autonomnu oblast – Srpsku Autonomnu Oblast Zapadnu Slavoniju, otpočevši ujedno otvoreni nasrtaj na teritorije koji su se dotad nalazili pod kontrolom legalnih hrvatskih vlasti, pri čemu su im punu logističku i općenito borbenu potporu pružile jedinice Jugoslavenske narodne armije.³

³ Bila je riječ poglavito o jedinicama iz sastava 32. varaždinskog i 5. banjalučkog korpusa JNA, koje su u nadolazećim mjesecima odigrale ključnu ulogu u okupaciji hrvatskog teritorija u zapadnoj Slavoniji i konsolidaciji oružanih snaga pobunjenih lokalnih Srba, op. S. R.

Hrvatski je državni vrh, s druge strane, svjestan složenosti opće situacije, u pret-hodnom razdoblju nastojao pod svaku cijenu osnažiti obranu ugroženih područja. Tako je krajem srpnja 1991. osnovan Krizni štab Zapadnoslavonske regije za područje općina Pakrac, Daruvar, Slatina, Virovitica i Grubišno Polje na čelu s dr. Ivanom Šreterom, dok je u kolovozu оформljeno i Zapovjedništvo Zapadnoslavonske regije sa sjedištem u Pakracu, za čijeg je zapovjednika imenovan pukovnik Miroslav Jerzečić (Mijatović, 2011., str. 64).

Predsjednik Tuđman, realno procjenjujući odnos snaga na terenu, isprva je nastojao izbjeći konfrontaciju s jedinicama federalne Armije, no sredinom rujna, uvi-djevši da se ona potpuno pridružila započetoj agresiji pobunjenika, zapovjedio je provedbu potpune blokade njezinih vojarni diljem Hrvatske (Barić, 2005., str. 121). Na daruvarskom je području tako blokirana (a 16. rujna 1991. i oslobođena) vojar-na Jugoslavenske narodne armije u mjestu Doljani, u kojoj je, između ostalog, bilo uskladišteno i naoružanje Teritorijalne obrane općina Daruvar i Grubišno Polje koje je Armija zaplijenila u svibnju 1990. godine (Debić, Delić, 1999., str. 34). Tijekom isto-ga su mjeseca oslobođeni i bitni objekti Jugoslavenske narodne armije u Bjelovaru, Virovitici, Požegi i Slatini, pri čemu je zarobljena znatna količina borbene tehnike, koja je uvelike ojačala lokalne hrvatske postrojbe (Mijatović, 2011., str. 145-150).

Srpski su pobunjenici uz pomoć Jugoslavenske narodne armije, unatoč tome, do studenoga 1991. uspjeli osvojiti velike dijelove zapadnoslavonskog teritorija zaprije-tivši presijecanjem Hrvatske na liniji Pakrac – Slatina, što bi, bez sumnje, imalo ne-sagledive posljedice na daljnji tijek Domovinskog rata. Gospodarstvo je toga kraja, s druge strane, kao posljedicu neprestanih borbenih djelovanja, terorističkih upada i prekida vitalnih prometnih komunikacija, trpjelo goleme gubitke. Sve navedeno nagnalo je hrvatsko čelništvo da razmotri provedbu ograničene oslobodilačke ope-racije na širem grubišnopoljskom području.

Tom je operacijom, nazvanom *Otkos-10*, valjalo potisnuti srpske jedinice s Bilo-gore, deblokirati važnu prometnicu Grubišno Polje – Virovitica te, u slučaju povolj-nog razvoja situacije, nastaviti prodor u smjeru privremeno okupiranog teritorija Općine Daruvar, zaključno s linijom Bastaji – Đulovac (Mijatović, 2011., str. 191-193; Debić, Delić, 1999., str. 85-86). Pobunjenici su, s druge strane, na tom prostoru raspo-lagali snagama ekvivalenta ojačane pješačke brigade, među kojima su se isticala tri bataljuna pripadnika tzv. Teritorijalne obrane Grubišno Polje te četa Jugoslavenske narodne armije na poligonu Gakovo, s pripadajućim topničkim i oklopnim sredstvi-ma⁴ (Mijatović, 2011., str. 198-199). Operacija je otpočela 31. listopada, a uspješno je okončana pet dana potom, 4. studenog 1991. Hrvatske su postrojbe, među kojima je

⁴ Bila je riječ o približno 1.750 boraca. Što se borbene tehnike tiče, JNA je na poligonu Gakovo raspolagala s ukupno šest tenkova i borbenih vozila pješaštva, op. S. R.

moguće izdvojiti 127. brigadu Hrvatske vojske iz Virovitice, 57. samostalni bataljun Hrvatske vojske iz Grubišnog Polja, dio 52. samostalnog bataljuna Hrvatske vojske iz Daruvara, posebnu jedinicu policije Policijske uprave Bjelovar *Omega* i 19. mješoviti protuoklopni artiljerijski divizion Hrvatske vojske iz Virovitice, pritom oslobodile čitavo dotad okupirano područje Bilogore, uključujući 21 naselje iz sastava prijeratne Općine Grubišno Polje i jedno naselje (Jasenaš) iz Općine Virovitica (Mijatović, 2011., str. 216-217, 226-227). Time je preuzeta inicijativa na zapadnoslavonskom bojištu te su stvoreni preduvjeti za daljnje oslobađanje tamošnjega zaposjednutog teritorija.

Uskoro je hrvatsko čelništvo, svjesno sve većeg rasula u srpskim jedinicama, odobrilo i provedbu oslobodilačke operacije *Papuk-91*, čiji je cilj bio potiskivanje odmetničkih snaga s Papuka prema jugu, čime bi se definitivno otklonila opasnost od eventualnog presijecanja Podravske magistrale, te bi se agresor u zapadnoj Slavoniji doveo u svojevršno poluokruženje. Na novljanskom i novogradiškom bojištu istodobno je pokrenuta operacija *Orkan-91*, s osnovnom nakanom da se sinkroniziranim djelovanjem Hrvatske vojske i Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske na dionicama Novska – Okučani i Nova Gradiška – Okučani ispresijeca okupirani prostor, a posebice komunikacija Lipik – Bijela Stijena – Okučani, te se nakon toga okruži i posve uništi ondje prisutne snage pobunjeničke Teritorijalne obrane i Jugoslavenske narodne armije (Mijatović, 2011., str. 229-239; Nazor, 2007., str. 134-135; Stipčić, 1996., str. 49-55).

Uspješnom provedbom operacije *Papuk-91* hrvatske su postrojbe, među kojima je moguće izdvojiti 104., 123., 127. i 136. brigadu Hrvatske vojske, u konačnici oslobodile gotovo 1.230 km² teritorija na daruvarskoj, virovitičkoj, slatinskoj i požeškoj bojišnici te 110 naselja koja su dotad nadzirali odmetnuti Srbi, uključujući i njihovo po zlu čuveno uporište Bučje (Mijatović, 2011., str. 259; Nazor, 2007., str. 130, str. 141). Operacijom *Orkan-91*, s druge strane, do sklapanja tzv. Sarajevskog primirja početkom siječnja 1992. godine oslobođeno je daljnjih 675 km² okupiranoga zapadnoslavonskog prostora (Mijatović, 2011., str. 259; Nazor, 2007., str. 130). Velik dio lokalnih Srba pritom je u organiziranim zbje govima napustio vlastite domove te se uputio u smjeru BiH i dalje prema Srbiji⁵ ponijevši sa sobom najveći dio vlastite pokretne imovine.

Na taj je način, unatoč žestoku otporu pobunjenika i Jugoslavenske narodne armije, do početka 1992. u hrvatski ustavno-pravni poredak reintegrirano kompletno dotad zauzeto područje općina Daruvar i Grubišno Polje, pri čemu su odmetnuti Srbi, uz materijalne, pretrpjeli i znatne ljudske gubitke, koji u prethodnih 20-ak godina, uslijed nedostupnosti dijela izvora, ali i nesređenosti postojećeg arhivskog gradiva „RSK“, nisu bili adekvatno obrađeni u hrvatskoj historiografiji.

⁵ Dio tog stanovništva naknadno je protupravno useljen u napuštene hrvatske stambene objekte na okupiranom prostoru istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, op. S. R.

3. Izravni demografski gubici na privremeno okupiranom području općina Daruvar i Grubišno Polje 1991. godine

Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata (HMDCDR) nakon svojeg je osnutka, imajući u vidu važnost prikupljanja podataka o žrtvama i stradalnicima Domovinskog rata, neovisno o njihovoj nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti, pokrenuo projekt *Izravni demografski gubici na okupiranom području Republike Hrvatske od 1991. do 1995. godine*. Cilj je projekta dokumentirati sve poginule osobe na prostoru pod kontrolom Jugoslavenske narodne armije i srpskih pobunjenika u navedenom razdoblju čija je smrt uzrokovana izravnim ratnim djelovanjima.⁶

Podaci o poginulim/umrlim osobama na okupiranom području Republike Hrvatske u Domovinskom ratu kojima raspolaže Centar temelje se na zaplijenjenom gradivu srpske provenijencije. Prije svega to su popisi poginulih boraca i civila koje su sastavila vojna i civilna tijela vlasti samoprogllašene Republike Srpske Krajine. Moguće ih je podijeliti na primjerice popise poginulih/ubijenih, odnosno umrlih osoba s cjelokupnog područja „RSK“, potom na takve popise s prostora pojedinih „krajinskih“ područja, poput sjeverne Dalmacije, Like, Korduna, Banovine i zapadne Slavonije, te, naposljetku, na popise osoba s prebivalištem na tlu pojedinih općina, odnosno mjesnih zajednica koje su 1991. – 1995. nadzirali srpski pobunjenici.

Osim toga, vrlo iscrpni podaci o poginulim borcima na srpskoj strani nalaze se u službenim vojnim zabilježkama o smrti, koje su se sastavljale prilikom takvih slučajeva u pojedinim postrojbama Jugoslavenske narodne armije, „krajinske“ Teritorijalne obrane, „Srpske vojske Krajine“ i „Milicije Krajine“.

Kvalitetne podatke pružaju i sačuvane bolničke evidencije o poginulim, povrijeđenim i umrlim osobama, vojnicima i civilima, među kojima se osobito ističe opsežno gradivo „Oblasne opšte bolnice Sv. Sava“ iz Knina itd.

Računalna aplikacija („baza“ podataka) kojom se Centar koristi za pohranu podataka o stradavanjima, sadrži sljedeće odrednice: ime; prezime; ime oca; nacionalnost; datum rođenja; mjesto rođenja; općinu rođenja; adresu, mjesto i općinu prebivanja; sliku poginulog (u velikoj mjeri nije dostupna); obrazovanje; zanimanje; status (pripadnik Hrvatske vojske, pripadnik Jugoslavenske narodne armije i paravojskih postrojbi, civil, ostalo); spol; JMBC; razdoblje stradavanja; datum i mjesto stradavanja; način stradavanja (nestao, poginuo, ubijen, umro, samoubojstvo, smrt poslije ranjavanja, smrt kao posljedica bolesti, poginuo nesretnim slučajem, poginuo u prometnoj nezgodi, ubijen u zatočeništvu); okolnosti stradavanja (kod kuće, u borbi, u logoru, u zatvoru, u zbjegu, prilikom bombardiranja/granatiranja, nepoznato);

⁶ Premda se, zbog važnosti istraživanja, bilježe i svi dostupni podaci o primjerice osobama koje su na privremeno okupiranom teritoriju RH u razdoblju 1991. – 1995. godine umrle prirodnom smrću ili su stradale nesretnim slučajem, op. S. R.

naziv počinitelja (Hrvatska vojska, Jugoslavenska narodna armija i paravojne postrojbe, nepoznato, ostali – primjerice Armija Bosne i Hercegovine); bilješke o žrtvi; bilješke o stradavanju; bilješke o izvoru.

Do kraja veljače 2014. godine u spomenutu „bazu“ podataka upisano je ukupno 68 osoba koje su imale prijavljeno prebivalište na području općina Daruvar i Grubišno Polje, a stradale su tijekom 1991. godine.

3.1. Žrtve i stradalnici Domovinskog rata na teritoriju Općine Daruvar koji se 1991. nalazio pod nadzorom srpskih pobunjenika

Na privremeno okupiranom području Općine Daruvar tijekom 1991. su, prema izvorima srpske strane, poginule / umrle 53 osobe, od čega 50 muškaraca i tri žene, svi srpske nacionalnosti. Što se tiče njihova statusa, 33 osobe bile su pripadnici Jugoslavenske narodne armije i srpskih paravojskih postrojbi, a njih 20 bile su civili. Vezano uz način njihova stradavanja, poginulo je (najčešće u borbi) 39 osoba, jedna je ubijena, jedna je podlegla ozljedama nakon ranjavanja, dok je 12 osoba ubijeno u zatočeništvu. Što se tiče okolnosti stradavanja, šest je osoba živote izgubilo prilikom granatiranja, 15 ih je poginulo u izravnoj borbi s hrvatskim snagama, dok za njih 32 ne postoje pouzdani podaci. Ukupno 35 osoba stradalo je izravnim djelovanjem Zbora narodne garde, Hrvatske vojske i Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske.

Prema zaplijenjenoj dokumentaciji, prve žrtve među daruvarskim pobunjenicima pale su 1. rujna 1991. Tada su u mjestu Doljani, u sukobu s pripadnicima hrvatskih postrojbi, poginuli Željko Malešević, r. 1952. godine, iz Daruvara i Nenad Savković, sin Rajka, r. 1970. godine iz Doljana (HMDCDR, Spisak poginulih boraca sa teritorije Opštine Daruvar; Spisak poginulih pripadnika JNA, TO, Milicije i boraca SVK u oružanim sukobima 1991. – 1994. sa područja zapadne Slavonije).

Već idućeg dana, 2. rujna 1991., u mjestu Jasenaš u Općini Virovitica, u izravnoj borbi s hrvatskim vojnicima, stradali su pripadnici Teritorijalne obrane Daruvar Slavko Mraković, sin Petra, r. 1962. godine, iz mjesta Batinjani, Branko Raduka, sin Milana, r. 1962. godine, iz mjesta Veliki Bastaji, Jovo Vujnović, sin Blaže, r. 1959. godine, iz mjesta Veliki Bastaji, i Radovan Zabrdac, sin Matije, r. 1963. godine, također iz Velikih Bastaja (HMDCDR, Spisak poginulih boraca sa teritorije Opštine Daruvar; Spisak nestalih, zarobljenih, povređenih i poginulih lica).

Šesnaestog je rujna 1991., pri napadu pripadnika hrvatskih postrojbi na vojarnu Jugoslavenske narodne armije u mjestu Doljani, poginuo pripadnik Teritorijalne obrane Daruvar Predrag Solonja, sin Blagoja, r. 1968. godine u Virovitici, s prebivalištem u Velikim Bastajima (HMDCDR, Spisak poginulih boraca sa teritorije Opštine Daruvar; RSK, Izvršni savjet Opštine Daruvar, broj: 03-01-4/95., 23. 01. 1995., Uvjerenje).

Nedugo potom, 24. rujna iste godine, u topničkom napadu hrvatskih snaga na mjesto Veliki Bastaji, smrtno su stradali pripadnik Teritorijalne obrane Daruvar Petar Milanović i civil Slavica Toplak (HMDCDR, RSK, Srpska oblast Zapadna Slavonija, Izvršni savjet Opštine Daruvar, broj: I-6/92., Spisak poginulih civila; Spisak poginulih boraca sa teritorije Opštine Daruvar).

Osmoga su listopada 1991., u zasjedi hrvatskih postrojbi na području Daruvarskih Vinograda, smrtno stradali pripadnici Teritorijalne obrane Daruvar Milan Ječmenica, sin Ljuboja, r. 1947. godine u mjestu Markovac, gdje je i imao prijavljeno prebivalište, te Boško Kovačević, sin Steve, r. 1942. godine, također iz Markovca (HMDCDR, Spisak vojnih lica TO Daruvar; Spisak poginulih boraca sa teritorije Opštine Daruvar).

Idućeg su dana u selu Gornja Vrijeska u Općini Daruvar, pod nepoznatim okolnostima, stradali civili Mitar Hajdin i Mile Malešević (HMDCDR, RSK, Srpska oblast Zapadna Slavonija, Izvršni savjet Opštine Daruvar, broj: I-6/92., Spisak poginulih lica), dok je 12. listopada u mjestu Donji Daruvar, također pod nepoznatim okolnostima, poginuo civil Pero Poluga iz Batinjana (HMDCDR, RSK, Srpska oblast Zapadna Slavonija, Izvršni savjet Opštine Daruvar, broj: I-6/92., Spisak poginulih lica).

Desetak dana potom, 24. listopada 1991., u mjestu Markovac, uslijed topničkog napada hrvatskih postrojbi, smrtno je stradao pripadnik Teritorijalne obrane Daruvar Dragan Ivanović, sin Milana, r. 1957. godine u naselju Vrbovac u daruvarskoj općini gdje je i prebivao (HMDCDR, Spisak poginulih boraca sa teritorije Opštine Daruvar; Spisak vojnih lica TO Daruvar).

Prvog je studenog iste godine, nakon što je počela operacija *Otkos-10*, u mjestu Batinjani uslijed topničkog napada Hrvatske vojske smrtno stradao „teritorijalac“ Radovan Bjelajac, sin Nikole, r. 1953. godine, s prebivalištem u tome mjestu (HMDCDR, Spisak nestalih, zarobljenih, povređenih i poginulih lica), dok je 9. studenog 1991. u selu Veliki Miletinac, u sukobu s hrvatskim vojnicima iz sastava 127. brigade Hrvatske vojske (Mijatović, 2011., str. 239), poginuo pripadnik Teritorijalne obrane Daruvar Miroslav Zailac, sin Svetozara, r. 1970. godine u Pakracu, s prebivalištem u Daruvaru, a istoga je dana pod jednakim okolnostima u selu Donje Cjepidlake život izgubio i pobunjenik Milivoj Radaković, sin Boška, r. 1970. godine u mjestu Donja Vrijeska, gdje je i prebivao (HMDCDR, Spisak poginulih boraca sa teritorije Opštine Daruvar).

Dva su dana potom, 11. studenog 1991., u mjestu Batinjani stradali pripadnik Teritorijalne obrane Daruvar Božo Bjelajac, sin Milivoja, r. 1962. godine u Pakracu, s prebivalištem u Batinjanima, te civil Jovo Mandić, sin Rade, r. 1921. godine, također iz Batinjana, koje su, prema postojećoj srpskoj dokumentaciji, u izravnoj borbi usmrtili pripadnici Hrvatske vojske i Ministarstva unutarnjih poslova Republike

Hrvatske u neuspješnom pokušaju ovladavanja tim selom (Mijatović, 2011., str. 239-240; HMDCDR, RSK, Srpska oblast Zapadna Slavonija, Izvršni savjet Opštine Daruvar, broj: 03-01-126-93., 26. 11. 1993.; RSK, Opština Daruvar, Izvod iz matične knjige umrlih, broj: 07-03-8-94., 28. 10. 1994.).

Idućeg su dana, nadalje, u borbi protiv pripadnika 127. brigade Hrvatske vojske koja je napala i oslobodila selo Bastajski Brđani (Mijatović, 2011., str. 239), smrtno stradali „teritorijalci“ Đorđe Marić, sin Dušana, s prebivalištem u tome mjestu, te njegov sumještani Dobrivoj Rekić, sin Svetozara, r. 1966. godine (HMDCDR, RSK, Zonski štab TO Zapadna Slavonija, pov. br. 150/90-1, 02. 11. 1992.; Spisak poginulih boraca sa teritorije Opštine Daruvar). U selu Dobra Kuća istovremeno je u topničkom napadu hrvatskih snaga život izgubio pripadnik Teritorijalne obrane Daruvar Stojan Poluga, sin Stevana, r. 1954. u mjestu Gornja Vrijeska, gdje je i prebivao (HMDCDR, Ministarstvo odbrane Republike Srpske Krajine, Odeljenje Daruvar, broj: 0-04-16/1-93., 24. 03. 1993., Uverenje), dok je u selu Bijela, odnosno zaseoku Grižina, u zasjedi Hrvatske vojske smrtno stradao pobunjenik Dobrivoj Ratković, sin Ljubana, r. 1968. godine u mjestu Pakrani (HMDCDR, Spisak poginulih boraca sa teritorije Opštine Daruvar).

Dana 13. studenoga 1991. u mjestu Mali Bastaji, pod nepoznatim okolnostima, poginuo je i pripadnik Teritorijalne obrane Daruvar Milan Savanović, sin Miloša, r. 1962. godine, s prebivalištem u tom selu (HMDCDR, Spisak nestalih, zarobljenih, povređenih i poginulih lica).

U selu Kip u Općini Daruvar 16. je studenoga samoubojstvo vješanjem u vlastitoj kući počinio civil Željko Popović, sin Pere, r. 1953. godine (HMDCDR, RSK, Ministarstvo odbrane, Odeljenje Pakrac, broj: 0-92-05-14-1/95., 23. 02. 1995., Uvjerjenje).

Za trajanja oslobodilačke operacije *Papuk-91* pobunjenici su na daruvarskoj bojišnici pretrpjeli velike gubitke u ljudstvu i tehnici, a njihova su uporišta, premda uz snažan otpor, jedno za drugim oslobođena. Srpski se „teritorijalci“ međutim nisu fokusirali isključivo na obranu već su povremeno poduzimali i snažne protunapade na pojedinim dijelovima bojišnice. Tako su, u pokušaju da povrate prethodno izgubljene položaje u mjestu Bastajski Brđani, 5. prosinca iste godine, u sukobu s postrojbama 55. samostalnog bataljuna Hrvatske vojske Bjelovar (Mijatović, 2011., str. 243), smrtno stradali odmetnici Dušan Jovanović, sin Blagoja, r. 1949. u selu Miljanovac, gdje je i živio, koji je pogođen snajperskim hicem u glavu (HMDCDR, Zonski štab TO Zapadna Slavonija, broj: 90-1/110., 07. 11. 1992., Uvjerjenje), te Đuro Žarković, sin Teodora, r. 1943. godine, Milenko Žarković, sin Tome, r. 1959., i Žarko Žarković, sin Vladimira, r. 1964. godine, svi iz sela Koreničani (HMDCDR, Spisak poginulih boraca sa teritorije Opštine Daruvar). U banjolučkom je kliničko-bolničkom centru, osim toga, 9. prosinca ozljedama podlegao i pobunjenik Radisav Kragić, sin Nikole, r. 1960. godine u Daruvaru, koji je također stradao 5. prosinca od streljačke vatre

u Bastajskim Brđanima (HMDCDR, Spisak poginulih boraca sa teritorije Opštine Daruvar).

Istoga je dana, prilikom oslobađanja mjesta Gornja Vrijeska, pod nepoznatim okolnostima stradao i civil-mještanin Jovo Momić (HMDCDR, RSK, Srpska oblast Zapadna Slavonija, Izvršni savjet Opštine Daruvar, broj: I-6/92., Spisak poginulih lica), dok je u selu Vukovije, također pod nepoznatim okolnostima, poginuo „teritorijalac“ Jovo Samardžić, sin Pere, r. 1949. godine u selu Gornja Vrijeska, gdje je i prebivao (HMDCDR, Spisak vojnih obveznika TO Daruvar). U mjestu Daruvarski Vinogradi, nadalje, naišavši na zasjedu hrvatskih snaga, život je izgubio i Slobodan Vujić, sin Jovana, r. 1962. godine u Daruvaru (HMDCDR, RSK, Zonski štab TO Zapadna Slavonija, pov. br. 90-1/126, 22. 10. 1992., Uvjerenje).

Dana 11. prosinca 1991. pod nepoznatim okolnostima i na nepoznatoj lokaciji stradao je i pripadnik Teritorijalne obrane Daruvar Željko Komlenić, sin Petra, r. 1964. godine, s prebivalištem u mjestu Pakrani (HMDCDR, Spisak nestalih, zarobljenih, povređenih i poginulih lica).

Idućeg je dana, 12. prosinca, u zbjegu mještana sela Veliki Bastaji, koje su prethodnih dana oslobodile hrvatske postrojbe, pod nepoznatim okolnostima poginuo pobunjenik Stevan Raduka, sin Petra, r. 1939. godine (HMDCDR, VP 9162, int. broj: 8-4/417, 17. 10. 1994., Uverenje), dok je nekoliko dana potom, 16. prosinca 1991., u Bosanskoj Gradišci na nepoznat način smrtno stradao i „teritorijalac“ Đorđe Borojević, sin Milana, r. 1959. godine u Pakracu, s prebivalištem u selu Trojeglava (HMDCDR, Spisak vojnih obveznika TO Daruvar).

Dana 26. prosinca iste godine, uslijed topničkog napada snaga Hrvatske vojske, u Okučanima je, kamo se njegova jedinica povukla nakon doživljenih poraza na daruvarskoj bojišnici, poginuo pripadnik Teritorijalne obrane Daruvar Ranko Kovačević, sin Pavla, r. 1966. godine u Pakracu, s prebivalištem u selu Markovac (HMDCDR, Spisak poginulih pripadnika TO, dobrovoljaca i vojnih obveznika i pripadnika jedinica milicije).

U ovom se pregledu, dakako, ne smiju izostaviti nemili događaji koji su se tijekom prosinca 1991. godine zbili u Marinu Selu, koje se nalazi na području prijeratne Općine Pakrac. Ondje su, naime, hrvatski vojnici, nakon fizičkog i psihičkog zlostavljanja, pogubili sedamnaestero zarobljenih srpskih civila, od kojih je, prema gradivu „RSK“, dvanaestero imalo prebivalište u mjestu Kip, koje je administrativno pripadalo bivšoj Općini Daruvar, i to: Branko Bunčić, sin Stevana, r. 1954. godine, Ilija Danojević, r. 1910. godine, Mijo Danojević, sin Ilije, r. 1940. godine, Zorka Gojković, r. 1939. godine, Filip Gojković, sin Petra, r. 1933. godine, Nikola Gojković, sin Mije, r. 1929. godine, Nikola Krajnović, sin Teodora, r. 1922. godine, Jovo Popović, sin Sime, r. 1922. godine, Jovo Popović, sin Teše, r. 1940. godine, Dušan Popović, sin Sime, r. 1935. godine, Milan Popović, sin Petra, r. 1929. godine, i Branko Stanković, sin Lazara, r.

1954. godine (HMDCDR, RSK, SUP Pakrac, broj: 08-05/1-1/92-1, 05. 10. 1992., Spisak lica iz Kipa pogubljenih na stratištu u Marinu Selu). Hrvatsko je pravosuđe, naknadno provevši istražne radnje, taj slučaj okarakteriziralo kao nesumnjivi ratni zločin nad civilnim stanovništvom, te je na suđenju 2009., kao i na ponovljenom suđenju 2011. godine, počinitelje osudilo na višegodišnje zatvorske kazne (vidi: www.centar-za-mir.hr/ps/zlocin-u-marinom-selu/; pristup ostvaren 14. ožujka 2014. godine).

3.2. Demografski gubici na okupiranom prostoru Općine Grubišno Polje 1991. godine

Na teritoriju Općine Grubišno Polje koji su 1991. kontrolirali srpski odmetnici, sukladno dostupnoj dokumentaciji, smrtno je stradalo ukupno 15 osoba, od kojih su sve bile muškog spola i srpske nacionalnosti. Među njima je bilo četrnaestero pripadnika Jugoslavenske narodne armije, odnosno srpskih paravojskih postrojbi, te jedan civil. Što se tiče načina i okolnosti njihova stradavanja, deset osoba poginulo je u izravnoj borbi protiv hrvatskih snaga, jednu su ubili pobunjeni Srbi, dok za četiri osobe ne postoje pouzdani podaci o samoj pogibiji.

Prva žrtva iz toga kraja zabilježena u izvorima⁷ bio je civil Nikola Zjačić iz mjesta Gornja Kovačica, kojega je 4. rujna 1991. u obiteljskoj kući, nakon verbalnog sukoba, hicima iz automatske puške i ubodima nožem usmrtio pripadnik „Bilogorskog odreda“ Uroš Ljubičić (HMDCDR, MUP RH, PS Grubišno Polje, broj: 511-02-41-SP-101/63-91., 17. 09. 1991.).

Lokalni su pobunjenici, s druge strane, prve veće ljudske gubitke pretrpjeli 21. rujna 1991., prilikom neuspješnog pokušaja ovladavanja Ivanovim Selom. Tada su, u žestokim pješačkim borbama s postrojbama Hrvatske vojske i Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske⁸, poginuli pripadnici Teritorijalne obrane Grubišno Polje Mile Berak, sin Čede, r. 1967. godine u Skender Vakufu u BiH, a nastanjen u mjestu Lončarica, Vladimir Kučera, sin Jaroslava, r. 1968. godine u Zagrebu, s prebivalištem u Grubišnom Polju, te Veselko Verić, sin Đure, r. 1965. godine u Bjelovaru (HMDCDR, Spisak poginulih boraca iz rata 1991. godine s područja Opštine Grubišno Polje; RSK, Srpska oblast Zapadna Slavonija, Izvršni savjet Opštine Grubišno Polje, broj: 07-1/93., 06. 05. 1993.).

⁷ Izvor za stradavanje Nikole Zjačića jest dokument Policijske postaje Grubišno Polje od 17. rujna 1991. Znakovito je da se njegovo ubojstvo ne spominje u zaplijenjenoj srpskoj dokumentaciji, premda su, prema gore spomenutom spisu MUP-a RH, ubojicu nakon zločina uhitili pripadnici pobunjeničke vlasti, op. S. R.

⁸ Braniteljima Ivanova Sela tom su prigodom u pomoć priskočili pripadnici Interventnog voda 52. samostalnog bataljuna Daruvar, Interventnog voda Policijske postaje Grubišno Polje, Posebne jedinice policije *Omega* PU-a Bjelovar te dijelovi prve satnije 105. brigade HV-a iz Bjelovara, koji su agresora, nakon teških pješačkih borbi, uspjeli izbaciti iz mjesta i natjerati u bijeg; vidi: Mijatović, 2011., str. 154-156; Debić, Delić, 1999., str. 71-72.

Nedugo potom, 25. rujna iste godine, pod nepoznatim je okolnostima u selu Poljani stradao „teritorijalac“ Spasoje Milošević, sin Rade, r. 1957. godine u Tenji neda-leko od Osijeka, a nastanjen u Grubišnom Polju (HMDCDR, Spisak poginulih boraca iz rata 1991. s područja Opštine Grubišno Polje; Pregled nekih podataka porodica poginulih boraca iz rata 1991. godine s područja Opštine Grubišno Polje).

Nadalje je, 14. listopada 1991., u mjestu Rastovac u sukobu s pripadnicima hrvatskih postrojbi život izgubio pripadnik Teritorijalne obrane Grubišno Polje Željko Zorić, sin Miloša, r. 1958. godine u selu Turčević Polje, s posljednjim prebivalištem u Grubišnom Polju. U gradivu „RSK“ postoji i podatak kako je Zorić poginuo nešto kasnije, odnosno 27. listopada iste godine, što je, iz današnje perspektive, teško provjerljivo (HMDCDR, Spisak nestalih, zarobljenih, povređenih i poginulih lica; RSK, Izvršni savjet Opštine Grubišno Polje, broj: 03-01-11/95., 28. 02. 1995., Potvrda; RSK, Izvršni savjet Opštine Grubišno Polje, broj: 07-03-3/95., 01. 02. 1995., Uvjerenje).

Na temelju uvida u zaplijenjeno gradivo primjećuje se da su pobunjeni Srbi nakon otpočinjanja oslobodilačke operacije *Otkos-10* hrvatskih postrojbi započeli trpjeti izraženije gubitke u živoj sili. Tako je 31. listopada 1991. u mjestu Mali Grđevac poginuo pobunjenik Dušan Bojić, sin Simeuna, r. 1965. godine u mjestu Javorani u BiH, a nastanjen u Malom Grđevcu. Istoga su dana u selu Rastovac, u izravnom sukobu s pripadnicima hrvatskih postrojbi, smrtno stradali pripadnici Teritorijalne obrane Grubišno Polje Duško Gležnić, sin Nikole, r. 1969. godine, iz mjesta Velika Dapčevica, Đuro Horvat, sin Milana, r. 1955. godine u Bjelovaru, iz sela Dijakovca, i Robert Pajur, sin Drage, r. 1965. godine, iz Rastovca. U okupiranoj su Zrinskoj, nadalje, poginuli odmetnici Jovo Ilić, sin Đure, r. 1948. godine, iz Zrinske, te Zoran Lazić, sin Save, r. 1970. godine u Skender Vakufu u BiH, a nastanjen u mjestu Mala Pisanica. U Gornjoj su Rašenici, pak, živote izgubili „teritorijalci“ Nenad Pendelj, sin Đure, r. 1968. godine u Maloj Peratovici, gdje je i živio, te Milenko Šukić, sin Vase, r. 1962. godine, iz sela Velika Barna (HMDCDR, RSK, Srpska oblast Zapadna Slavonija, Izvršni savjet Opštine Grubišno Polje, broj: 07-1/93., 06. 05. 1993.; Spisak poginulih boraca iz rata 1991. godine s područja Opštine Grubišno Polje; Spisak nestalih, zarobljenih, povređenih i poginulih lica).

Preostali dani odvijanja operacije *Otkos-10*, sudeći prema dostupnoj srpskoj dokumentaciji, nisu rezultirali daljnjim žrtvama na strani pobunjenika, koji su se, doživjevši potpun vojni poraz, u neredu izvlačili put privremeno okupiranog teritorija općina Daruvar i Pakrac. Pri tome su 2. studenog 1991. izvršili teški masovni ratni zločin, usmrтивši dvadeset i troje zarobljenih pripadnika Hrvatske vojske, Narodne zaštite i civila hrvatske nacionalnosti u šumi Velika Bukovica, u školi u Velikoj Peratovici te u mjestu Mali Grđevac (Mijatović, 2011., str. 224).

4. Zaključak

Znanstvena obrada problematike vezane uz istraživanje demografskih gubitaka na teritoriju RH što su ga u razdoblju 1991. – 1995. godine nadzirali pobunjeni Srbi, pokazala se složenim zadatkom. Za to postoji niz razloga, među kojima su najvažniji upravo nedostatak, a nadalje netemeljitost i površnost arhivskog gradiva „krajinske“ provenijencije, što ozbiljne istraživače primorava na to da korištenju i javnoj prezentaciji podataka koji potječu iz takvih izvora pristupaju s krajnjim oprezom. U zaplijenjenim dokumentima o stradanjima pobunjenika tako posebice valja obratiti pozornost na nelogičnosti/nepравilnosti vezane uz način i okolnosti pogibije pojedinaca s obzirom na činjenicu da su tamošnje vlasti imale tendenciju lažnog iskazivanja tih podataka kako bi obiteljima poginulih boraca omogućile ostvarivanje prava na invalidnine.⁹

Što se tiče stradalih Srba na privremeno okupiranom području općina Daruvar i Grubišno Polje 1991. godine, moguće je zaključiti da je većina onih za čije okolnosti stradanja postoje podaci poginula u izravnoj borbi s hrvatskim snagama. Vezano uz njihovu brojnost, razvidno je da, posebice ako se imaju u vidu srpske žrtve u susjednim slavonskim općinama, Pakracu, Novskoj i Novoj Gradišci, pobunjenici na promatranom teritoriju nisu pretrpjeli veće ljudske gubitke, što je dijelom objašnjivo njihovim povlačenjem u dubinu okupiranog područja nakon početnih vojnih poraza, posebice za trajanja oslobodilačkih operacija *Otkos-10* i *Papuk-91*.

Naposljedku valja reći da je prethodni tekst tek skromni prilog obradi ove doista važne, no, nažalost, još uvelike neistražene tematike. Prikupljeni bi podaci, unatoč tome, mogli biti vrlo korisni budućim istraživačima Domovinskog rata na daruvarskoj i grubišnopoljskoj bojišnici, kao uostalom i na cijelom teritoriju zapadne Slavonije koji je u razdoblju 1991. – 1995. godine bio zahvaćen srpskom agresijom.

⁹ Često se primjerice za borca koji je stradao nesretnim slučajem (prometna nezgoda, nailazak na srpsko minsko polje i sl.) ili je počinio samoubojstvo navodilo da je poginuo u sukobu s pripadnicima hrvatskih postrojbi jer je to bio jedini način da njegova obitelj ostvari pravo na invalidninu, op. S. R.

Literatura

- Antić, Ljubomir (2007.), *Velikosrpski nacionalni programi: ishodišta i posljedice*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Barić, Nikica (2005.), *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Boljkovac, Josip (2009.), *Istina mora izaći van*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Bilandžić, Dušan (1999.), *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Crkvenčić-Bojić, Jasna (1998.), *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Dakić, Mile (1994.), *Srpska Krajina; istorijski temelji i nastanak*. Knin: Iskra.
- Debić, Ivica / Delić, Ante (1999.), *Otkos*. Bjelovar: Matica hrvatska Grubišno Polje; Prosvjeta Bjelovar; UHBDDR Zagreb.
- Goldstein, Ivo (2008.), *Hrvatska 1918. – 2008*. Zagreb: EPH Liber.
- Kadijević, Veljko (1993.), *Moje viđenje raspada*. Beograd: Politika.
- Kolšek, Konrad (2004.), *1991. prvi pucnji u SFRJ*. Beograd: Dan graf.
- Kovačević, Drago (2003.), *Kavez-Krajina u dogovorenom ratu*. Beograd: Srpski demokratski forum.
- Kriste, Petar (2002.), *Sjene nad slobodom*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Marijan, Davor (2008.), *Slom Titove armije*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Matković, Hrvoje (2006.), *Na vrelima hrvatske povijesti*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Mesić, Stjepan (1992.), *Kako smo srušili Jugoslaviju*. Zagreb: Globus.
- Mijatović, Anđelko (2011.), *Otkos-10*. Zagreb: Udruga dragovoljaca i veterana Domovinskog rata Zagreb; Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata.
- Nazor, Ante (2007.), *Počeci suvremene hrvatske države (kronologija procesa osamostaljenja Republike Hrvatske: od Memoranduma SANU 1986. do proglašenja neovisnosti 8. listopada 1991.)*. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata.
- Novaković, Kosta (2009.), *Srpska Krajina: usponi, padovi, uzdizanja*. Knin – Beograd: Srpsko kulturno društvo „Zora“.
- Paspalj, Mile (1996.), *Album iz Krajine*. Sarajevo: Javnost.
- Pauković, Davor, ur. (2005.), *Uspon i pad Republike Srpske Krajine: dokumenti*. Zagreb: Centar za politološka istraživanja.

- Petrović, Ilija (1994.), *Srpsko nacionalno vijeće Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema*. Novi Sad: Cvetnik.
- Radulović, Srđan (1996.), *Sudbina Krajine*. Beograd: Dan graf.
- Runtić, Davor (2003.), *Prvi hrvatski redarstvenik*. Zagreb: Udruga Prvi hrvatski redarstvenik.
- Rupić, Mate, ur. (2007.), *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995.: dokumenti, knjiga 2, Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. – 1991.)*. Zagreb – Slavonski Brod: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata; Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Stipčić, Rudi (1996.), *Napokon smo krenuli*. Zagreb: Sveučilišna tiskara.
- Špegelj, Martin (2001.), *Sjećanja vojnika*. Zagreb: Znanje.
- Žunec, Ozren (2007.), *Goli život – socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*. Zagreb: Demetra.

Direct Demographic Losses in the Temporarily Occupied Area of the Municipalities Daruvar and Grubišno Polje in 1991 Based on the Archival Material of the Republic of Serbian Krajina

Summary

This paper intends to establish direct demographic losses suffered in the temporarily occupied area of the municipalities Daruvar and Grubišno Polje in 1991, based on the confiscated official documentation of rebel Croatian Serbs; this documentation is in safekeeping at the Croatian Memorial and Documentation Centre of the Homeland War in Zagreb.

Special attention has in this regard been paid to the status of the killed individuals (members of the Yugoslav National Army; members of the Serbian paramilitary units; civilians); their date and place of birth, or residence; as well as the date, place and circumstances of their killing. Since the majority of the mentioned persons had been killed in Croatian liberation operations *Otkos-10* and *Papuk-91*, the course of events during these operations was briefly analysed as well; additionally, the independence-gaining process in the Republic of Croatia, and the beginnings or development of Serbian mutiny in the area of the present Bjelovar–Bilogora County were reviewed in general.

The research has, *inter alia*, proved that the majority of Serbian victims from the areas around Daruvar and – even more – Grubišno Polje, whose circumstances of death are known to us, were killed in close combat with members of Croatian units, in most cases as the result of shooting. It was further established that – in the same period – rebels had in this territory suffered far less human losses than their compatriots from the neighbouring western Slavonian municipalities (Pakrac, Novska and Nova Gradiška).

This text should – as this topic is exceptionally interesting yet almost entirely unresearched – contribute to a better understanding of the extremely complex events, which had taken place during the war-struck 1991 in the territory of the municipalities Daruvar and Grubišno Polje.

Keywords: Homeland War; Daruvar; Grubišno Polje; human losses; Serbian mutiny; RSK – the Republic of Serbian Krajina.

Dr. sc. Slaven Ružić
Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata
Marulićev trg 21, 10 000 Zagreb
slaven.ruzic@centardomovinskograta.hr
01/4828 268

